

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 35.07:33.012(497.4Litija)"18/19"

Prejeto: 10. 10. 2011

Miha Seručnik

dr. zgodovinskih znanosti, asistent, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: miha.serucnik@zrc-sazu.si

Prebivalstvo, kmetijstvo in vinogradništvo okrajnega glavarstva Litija na začetku 20. stoletja

IZVLEČEK

Pričujoči prispevek je poskus pregleda demografije in agrarnega gospodarstva okrajnega glavarstva Litija na podlagi objavljenih podatkov popisa prebivalstva iz leta 1900 in davčne revizije iz leta 1896. Uvodoma sta podana opis območja, ki ga je okrajno glavarstvo obsegalo na začetku 20. stoletja, in kratka predstavitev njegove takratne upravne strukture. V razpravi so predstavljeni podatki o gostoti poseljenosti ter primerjava intenzivnosti različnih katastrskih kultur in živinoreje. Dodatna pozornost je posvečena vinogradništvu.

KLJUČNE BESEDE

Gabrovka, kmetijstvo, Litija, okrajno glavarstvo, prebivalstvo, sodni okraji, vinogradništvo, Višnja Gora, živinoreja

ABSTRACT

THE POPULATION, AGRICULTURE AND VITICULTURE OF THE DISTRICT OF LITIJA AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

The paper at hand attempts to provide an overview of the demography and agrarian economy of the district of Litija on the basis of the published data from the population census of 1900 and tax audit of 1896. In the introduction, the paper describes the area encompassed by the district of Litija in the beginning of the 20th century and briefly outlines its administrative structure at the time. The discussion presents the data regarding the density of population and draws a comparison between the intensity of various cadastral cultures and livestock production. Additional attention is also placed on viticulture.

KEY WORDS

Gabrovka, agriculture, Litija, district, population, judicial districts, viticulture, Višnja Gora, livestock production

Kratek opis geografskih značilnosti in upravne delitve

Litija je bila svojčas kraj, ki je bil sedež več upravnih organov. V avstrijski dobi so se tu poleg občine nahajali okrajni davčni urad, okrajno sodišče in okrajno glavarstvo. Slednje je nastalo sredi 19. stoletja, potem ko je po marčni revoluciji 1848 Avstrijsko cesarstvo zaradi ukinitve kresij in delegiranih okrajnih gospodstev reorganiziralo deželno upravo.¹ V celoti je litijsko okrajno glavarstvo merilo 686,45 km².² Z geografskega vidika je združevalo zelo raznolika območja, katerih glavna skupna značilnost je bila razgibanost in hribovitost površja. Na severu je obsegalo Zahodno Posavsko hribovje, ki je predalpsko hribovje z zelo strmimi in precej visokimi hribi. Na skrajnem severnem delu je segalo do Trojan in Čemšeniške planine. Na delu med Zagorjem ob Savi in vasjo Žnojilje se je okrajno glavarstvo dotikalo deželne meje s Štajersko, ki je potekala po potokih Trboveljščica in Bevščica. Dolina reke Save, ki hribovje seka od zahoda proti vzhodu, je zelo ozka in vzhodno od Litije preide v svoj najožji del. Proti jugu se hribovje spusti v tipično dolensko gričevnato pokrajino. Skrajni južni del okrajnega glavarstva je segal južno od današnje trase dolenske avtoceste, ki je speljana mimo Višnje Gore in Ivančne Gorice, kjer pokrajina dobi poteze dolenskega krasa. Na tem predelu je okraj vključeval Muljavo, vas Krko blizu izvira istoimenske reke, najjužnejši kraj pa je bila vas Laze nad Krko.³

Od prometnih povezav je treba omeniti progo Južne železnice, ki je tekla vzdolž Save. Na območju litijskega okrajnega glavarstva je imela, tako kot še danes, štiri postaje, in sicer v Kresnicah, Litiji, Savi in Zagorju. Do izgradnje železnice, ki je bila tod speljana že pred iztekom prve polovice 19. stoletja, je vlogo glavne prometnice igrala reka Sava.

Toda obe, tako reka kot železnica, sta igrali pomembno vlogo bolj za Kranjsko in celotno monarhijo (povezava Dunaja s Trstom) kot pa za okrajno glavarstvo, saj so bili njegovi pretežni deli zaradi razgibanega površja bolj ali manj odrezani od obeh prometnic. Tako je bila na primer cestna povezava ob Savi med Litijo in Zagorjem zgrajena šele po koncu druge svetovne vojne.

Druga železniška povezava, ki je prečkala ozemlje litijskega okrajnega glavarstva, je bila dolenska proga, ki je bila dograjena leta 1894 (Novo mesto) in je tekla bolj ali manj vzporedno z deželno cesto iz Ljubljane v Novo mesto. Obe progi sta se združili šele v Ljubljani. Sicer je preko okrajnega glavarstva teklo nekaj cestnih povezav, ki so se križale ravno v Litiji. Ena je vodila preko bližnjega Šmartna pri Litiji preko Bogenšperka in Sobrač do Radohove vasi, druga pa bolj vzhodno preko Gabrovke na Mirno. Na sever je vodila pot preko reke Save skozi Vače proti Moravčam. Na področju upravne delitve je geografskim značilnostim v grobem sledila ureditev sodnih in davčnih okrajev. Obe vrsti okrajev sta se ozemeljsko načeloma ujemali, čeprav so bila možna tudi določena odstopanja. Na ozemlju litijskega okrajnega glavarstva so se sedeži okrajnih sodišč in davčnih uradov nahajali v Litiji in Stični. Iz slednje se je po letu 1900 okrajno sodišče preselilo v Višnjo Goro.⁴ Meja med obema okrajema je potekala približno po ločnici med višjim Posavskim hribovjem in nižjim dolenskim svetom. Od opisane sheme sta odstopali katastrski občini Volavljje in Ilova Gora, ki sta bili upravno podrejeni okrajnemu glavarstvu v Litiji, v pravnih zadevah pa sodišču v Ljubljani. Leta 1903 se je katastrska občina Ilova Gora izločila iz občine Krka in se priključila k občini Račna. S tem je tudi na področju splošne uprave in samouprave prešla pod okrajno glavarstvo v Ljubljani.⁵

V ustavni dobi habsburške monarhije so na najnižji ravni njene upravne ureditve obstajale t. i. krajevne ali politične občine (*Ortsgemeinde* oziroma *politische Gemeinde*, v sočasnem slovenskem prevodu tudi selske občine), ki so jim načelovali župani. Ozemeljsko so pokrivale lahko eno, običajno pa več katastrskih občin. Občine so bile, podobno kot danes, enote lokalne samouprave, ki pa so prevzemale tudi nekatere upravne pristojnosti.

Na strukturo krajevnih občin so se oprli tudi popisi prebivalstva, saj so bile te prikladnejše od starejših katastrskih občin, na katerih je slonela statistika obdelovalne oziroma obdavčene zemlje. Pri katastrskih občinah se je namreč razmeroma pogosto dogajalo, da so njihove meje naselja delile na dva ali na tri dele. Krajevne občine so bile na drugi strani oblikovane tako, da se je delitev naselij zgodila le izjemoma.

¹ Okrožja oziroma kresije je ukinil cesarski odlok z dne 26. junija 1849. Okrajna glavarstva so vpeljali že leta 1849, jih nato v dobi Bachovega absolutizma ukinili, v dokončni obliki pa so spet začela delovati po letu 1867. Za podrobnosti glej Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 447–448.

² *Gemeindelexikon von Krain*, str. 103.

³ V Kraljevini SHS je Litija postala sedež sreza (okraja), ki se je ozemeljsko glede na nekdanje okrajno glavarstvo razširil za nekaj kvadratnih kilometrov, sicer pa se ni bistveno spremenil. Žato lahko za nekoliko podrobnejši geografski opis z vključenimi geološkimi podatki in drugimi podrobnostmi preberemo v *Krajevem leksikonu Dravske banovine*, str. 308–309.

⁴ Prenos sodišča se je zgodil po ukazu pravosodnega ministrstva (Justizministerium) z dne 5. 11. 1899. Odlok je začel veljati 1. 1. 1901. Glej *Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko*. Leto 1899, XXIII. kos, str. 68.

⁵ *Gemeindelexikon von Krain*, str. 237. Za potrebe pričujočega članka obravnavamo omenjeni katastrski občini kot del litijskega okrajnega glavarstva in okrajnih sodnih uradov v Litiji oziroma Višnji Gori.

Struktura poseljenosti litijskega okrajnega glavarstva

Hribovito območje litijskega okrajnega glavarstva je bilo brez večjih ravnin in večinoma redko poseljeno. Gostota prebivalstva v litijskem sodnem okraju je bila 50,7 prebivalcev na kvadratni kilometer, v sodnem okraju Višnja Gora pa je bila s 55,8 prebivalci na kvadratni kilometer le za spoznanje višja.

Večja raznolikost v gostoti poseljenosti se je kazala na ravni krajevnih občin. Poleg tega so bile slednje precej različne tudi po ozemeljskem obsegu. Sodni okraj Litija je po velikosti predstavljal dve tretjini celotnega okrajnega glavarstva, sestavljalo pa ga je 17 občin. V višnjegorskem sodnem okraju jih je bilo na drugi strani kar 24. Kljub temu da so se na območju severnejšega sodnega okraja nahajale velike in redko poseljene občine, pa je ozemlje občin Zagorje in Ržiše predstavljal območje največje zgoščitve prebivalstva v celotnem sodnem okraju. Takšna gostota prebivalstva je bila posledica zagorskega premogovnika.⁶ Dejansko dobimo precej realnejšo sliko o gostoti prebivalstva v severnem delu okrajnega glavarstva Litija, če odštejemo podatke za občini Zagorje in Ržiše. V tem primeru gostota severnejšega sodnega okraja pade s 50,7 na 41,86 preb./km².

Še zanesljivejši od gostote prebivalstva je podatek o številu ljudi na hišo, ki odraža koncentracijo večstanovanjskih hiš. V obeh omenjenih občinah je ta podatek (Zagorje 11,37 preb./hišo, Ržiše 9,21 preb./hišo) bistveno odstopal od ostalih občin v okrajnem glavarstvu (povprečje 5,51 preb./hišo). Drugo skrajnost je predstavljala občina Gradišče s 3,62 prebivalci na hišo.⁷ Tu so na statistični podatek najverjetneje vplivale zidanice oziroma hrami, ki niso bili stalno naseljeni.

Posebno pozornost velja nameniti še Višnji Gori, ki je po podatkih popisa iz leta 1900 (1569,57 preb./km²) za približno tridesetkrat prekašala povprečje gostote prebivalstva v okrajnem glavarstvu in za več kot petkrat sicer najgosteje poseljeno občino Zagorje. Nenavadna statistična vrednost je posledica izredno majhnega ozemlja občine. Pri oblikovanju mestne občine, ki je obsegala manj kot četrt kvadratnega kilometra, je najverjetneje šlo za prežitek njenega mestnega statusa iz preteklosti.⁸ Če

podatke o njeni površini, prebivalcih in številu hiš prištejemo k sosednji občini Dedni Dol, dobimo precej realnejšo sliko.⁹ Gostota prebivalstva je resda z 91,1 preb./km² višja kot v večini okoliških občin, vendar daleč od vrednosti, izračunane za samo Višnjo Goro. Še nekoliko večja gostota prebivalstva je izpričana v bližnji občini Hudo.

Ostale občine so bile z manj kot 80 prebivalci na kvadratni kilometer redkeje naseljene. Najredkejša gostota prebivalstva je bilo v občinah Velike Pece, Leskovec in Polica. Južni del okrajnega glavarstva je tako bil sestavljen iz med seboj pomešanih gostote in redkeje poseljenih občin. Gosteje naseljeni so bili ravninski predeli (dolina reke Krke, dolina Višnjice in Temenice) z več obdelovalnimi površinami, med njimi pa so se nahajali hribi s prevladujočim gozdom.

Raba tal

Na prevladujoče agrarnih območjih so demografski kazalci v tesni povezavi s kmetijskimi gospodarskimi dejavnostmi, slednje pa poleg podnebja pogojujejo predvsem geografske značilnosti regije. Razlike v razgibanosti površja med obema sodnima okrajema okrajnega glavarstva Litija so se zato kazale tudi v rabi tal oziroma razdelitvi katastrskih kultur.

V redkeje poseljenem litijskem sodnem okraju so večji delež zastopale ekstenzivne katastrske kulture. Največ je bilo gozda, ki ga je bilo v primerjavi z višnjegorskim sodnim okrajem za 9% več. Višja sta bila tudi deleža pašnikov in neobdavčenih površin. Pri tem je treba upoštevati, da so bile zaradi različno velikih občin razlike absolutnih površin katastrskih kultur še nekoliko večje od njihovih relativnih deležev.

Težavnejši relief litijskega sodnega okraja se je kazal v višjem odstotku katastrsko neobdavčenih zemljišč. Mednje so sodile vodne površine, ceste in vse površine, ki niso bile primerne za kmetijsko pridelavo.¹⁰ Kar osem od sedemnajstih občin litijskega sodnega okraja je imelo več kot 100 hektarov neobdavčenih površin. Vse razen Šmartna pri Litiji so se nahajale neposredno ob reki Savi, torej na območju z največjimi višinskimi razlikami in najostrejšimi nakloni terena.

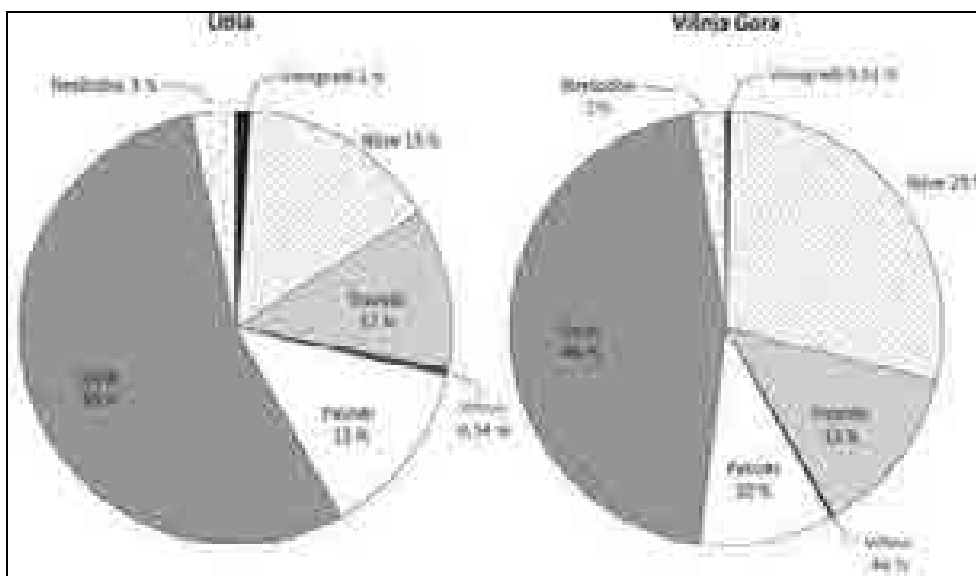
⁶ Najštevilčnejše naselje sicer ni bilo Zagorje, ki je po popisu leta 1900 štelo 805 prebivalcev, ampak Toplice – današnje Podvine (del Zagorja), ki so imele kar 1540 prebivalcev. Ržiše so bile, tako kot danes, majhna vas. Kljub temu so bile sedež občine, ki je vključevala naselji Podkraj pri Zagorju s 732 prebivalci in Loke pri Zagorju z 807 prebivalci.

⁷ Gostota prebivalcev na kvadratni kilometer v Gradišču je bila s 50,53 v mejah povprečja okrajnega glavarstva.

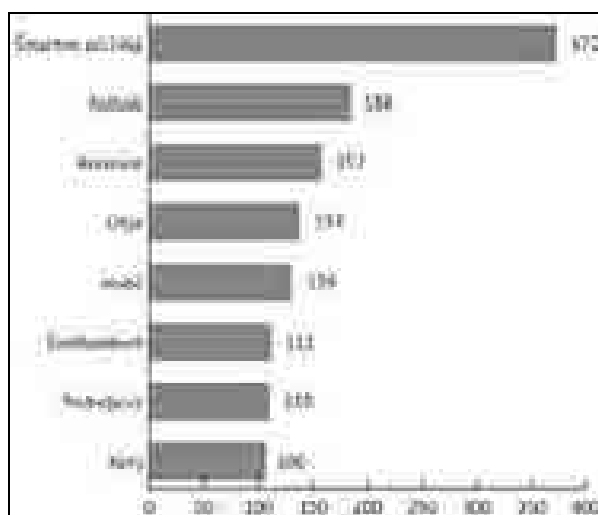
⁸ Za več podatkov o Višnji Gori v predmoderni dobi glej Golec, Elite.

⁹ Katastrski občini Dedni Dol in Višnja Gora so združili že geometri, ki so risali karte franciscejskega katastra. Primerjaj ARS, AS 176, N346, katastrska občina Višnja Gora, grafični del.

¹⁰ Poleg njih pa še stavbna zemljišča, ki so bila podvržena posebnemu hišnemu davku, in zemljišča, ki so bila odtegnjena kmetijskemu namenu zaradi kake druge rabe, na primer kamnolomi, peskokopi itd. Primerjaj Državni zakonik RGBI. 88/1869, § 6, str. 349.

Grafikon 1. Deleži katastrskih kultur v sodnih okrajih Litija in Višnja Gora.¹¹

Grafikon 2. Občine z več kot 100 ha neobdavljenih zemljišč.¹²

Njive kot primer intenzivnejše katastrske kulture so bile močnejše zastopane v sodnem okraju Višnja Gora. Njihov delež je bil dvakrat večji kot v litij-skem okraju. Za odstotek več je bilo tudi travnikov. Na drugi strani so se skoraj vsi vinogradi nahajali v sodnem okraju Litija. Okrajno glavarstvo Litija je premoglo 687 hektarov vinogradov, od tega jih je

višnjegorski sodni okraj premogel le slabih 71 hektarov.

Med katastrskimi kulturami, ki jih navaja *Leksikon občin*, manjkajo sadovnjaki. Podatki o njih so skriti v rubriki vrtovi.¹³ V drugi polovici 20. stoletja je bilo s sadjarstvom obravnavanega območja tesno povezano podjetje Presad iz Gabrovke, ustanovljeno leta 1957. Sadje za svoje pijače so sprva odkupovali od okoliških kmetov, pozneje pa so imeli precejšnje lastne nasade.¹⁴ Videti je, da je pomen sadjarstva v okolici Gabrovke zrasel šele v 20. stoletju. Sadjarsko dejavnost sicer omenja že pismo Podružnice Kranjske kmetijske družbe Sveti Križ (Gabrovka) iz leta 1893,¹⁵ vendar uradni podatki o razdelitvi katastrskih kultur v *Leksikonu občin za Kranjsko* tega ne potrjujejo. V takratni občini Moravče (pri Gabrovki, op. p.) je bilo »vrtov« manj kot hektar in pol. Občina Dole pri Litiji, s katero so gabrovški kmetje soustanavljali svojo podružnico Kmetijske družbe, je premogla skoraj natanko enako površino »vrtov«. Vse občine, kjer je delež »vrtov« presegal 1% skupne površine, so ležale ob Savski dolini oziroma na skrajnem severu okrajnega glavarstva.¹⁶ Najvišji delež so »vrtovi« s 3% dosegali v občini Zagorje. Del teh površin je pripadal tudi zelenjavnim vrtovom, vendar iz obravnavanih podatkov ni mogoče ugotoviti, kolikšen delež so slednji dejansko predstavljali.

¹¹ Grafikon je izdelan na podlagi podatkov revizije zemljiškega katastra iz leta 1896. Numerične podlage so na voljo v tabelah 3 in 4. Avtor: Miha Seručnik. Vir: *Gemeindelexikon von Krain*, str. 88–103.

¹² Grafikon je izdelan na podlagi podatkov revizije zemljiškega katastra iz leta 1896. Numerične podlage so na voljo v tabelah 3 in 4. Avtor: Miha Seručnik. Vir: *Gemeindelexikon von Krain*, str. 88–103.

¹³ V slovenščini takšno združevanje ni smiselno, postane pa razumljivo v nemškem jeziku, ki pozna »sadne« in »zelenjavne vrtove« (Obstgarten, Gemüsegarten).

¹⁴ Belec, *Stanje in perspektive*, str. 21–22.

¹⁵ ARS, AS 533, fasc. V1 Vinogradništvo, 935/1894.

¹⁶ En odstotek »vrtov« so imele občine Hotič, Kolovrat, Konj, Ržiše, Šentlambert in Vače. Dva odstotka »vrtov« je bilo mogoče najti v Kandršah in Kotredežu.

Nekaj desetletij mlajši *Leksikon Dravske banovine* je podatke o (zelenjavnih) vrtovih združeval z njivami, sadovnjake pa je navajal kot samostojno rubriko.¹⁷ Iz tega je mogoče sklepati, da vrtovi niso igrali velike vloge, kar pa niti ne preseneča, saj okrajno glavarstvo ni imelo pravih mestnih naselij, ki bi zmogla ustvariti povpraševanje za pridelke tržnega vrtnarjenja.

Primerjava podatkov iz *Leksikona Dravske banovine* s statistiko, objavljeno v *Leksikonu občin za Kranjsko* presega obseg pričujočega prispevka tako glede zastavljenega časovnega okvira kot zaradi metodoloških težav. Zaradi spremembe občinskih meja in meja okraja (sreza) ter drugačnega navajanja katastrskih kultur bi takšna primerjava zahtevala obširnejšo študijo. Kljub temu lahko na podlagi navedb *Krajevnega leksikona Dravske banovine* sklepamo, da je v prvi polovici 20. stoletja prišlo do določenega razvoja sadjarstva na obravnavanem območju. Poleg grobe ocene, da so se površine sadovnjakov povečale, navedimo, da banovinski *Leksikon* izrecno navaja prodajo sadja iz občine Sv. Križ pri Litiji v Ljubljano.¹⁸

Toda vrnimo se nazaj v čas preloma 19. v 20. stoletje. Južneje od Gabrovke, na območju sodnega okraja Višnja Gora, je bil delež »vrtov« še za štiri odstotne točke manjši kot v sodnem okraju Litija. Če odmislimo občino Višnja Gora, kjer so »vrtovi« dosegali enak delež 3% kot v Zagorju, jih je bilo več kot odstotek v 5 od 23 občin.¹⁹

Živinoreja

Razlike med sodnima okrajema so bile opazne tudi pri statistiki živine. Občinski leksikon navaja štiri kategorije, in sicer konje, govedo, ovce in svinje. Večji litijski sodni okraj je premogel več glav živine pri vseh štirih skupinah, vendar so bile pri primerjavi njihovih deležev opazne podobne razlike kot pri katastrskih kulturah. Govedo je bilo povsod prevladujoča vrsta živine. V litijskem okraju je predstavljalo slabi dve tretjini, v višnjegorskem pa približno tri četrtine gojenih živali. Na ravni občin je na govedo odpadel največji delež v občini Draga, kjer je z 89% predstavljalo skoraj vso živino.

Skromnejši pogoji v litijskem okraju so botrovali opazno višjemu deležu ovac in svinj. Zanimivo je, da se prisotnost ovac v posamezni občini ni vedno ujemala s sorazmernim deležem pašnih površin. Pašniki so bili prisotni najmanj v 2% v vseh občinah, medtem ko ovac statistika ponekod sploh ni zabeležila. Takšne so bile občine Žalna (16% pašnikov), Gradišče (9% pašnikov), Temenica (8% pašnikov), Stehanja vas in Zagorica (7% pašnikov), Podboršt in Hudo (5% pašnikov), Muljava in Prapreče (4% pašnikov) ter Draga (2% pašnikov). Najvišji delež so ovce dosegale v občini Dole pri Litiji, kjer so predstavljale kar 30% vse živine. Dole so bile poseben primer, saj so premogle komaj dobrih tisoč glav živine (seštevek vseh treh kategorij), čeprav so bile po obsegu med večjimi občinami.

Najobsežnejši pašniki, vsaj po njihovem deležu, so se nahajali v občini Kresnice, kjer so obsegali 29% skupne površine. Velik delež so s 23% dosegali še v občini Trebeljevo. Drobница je v teh krajih dosegala deleže 21% (Trebeljevo) in 12% (Kresnice).

Iz navedenega je mogoče povzeti, da so določen del tako govedi kot drobnice še vedno pasli, pri čemer je med posameznimi kraji prihajalo do znatnih odstopanj. Žal obravnavani podatki ne omogočajo bolj kakovostnih sklepov o deležih hlevske in pašniške živine.

Konji so litijskem okrajnem glavarstvu predstavljali najmanj številno vrsto gojenih živali. Njihov relativni delež je sicer bil najvišji v Višnji Gori (19%), ki pa je bila, kot že rečeno, s stališča statistike problematična zaradi svoje majhnosti. Največ konj je bilo v občinah Šentvid pri Stični in Krka, kjer pa so predstavljali razmeroma nizke deleže v primerjavi s svinjami in govedom.

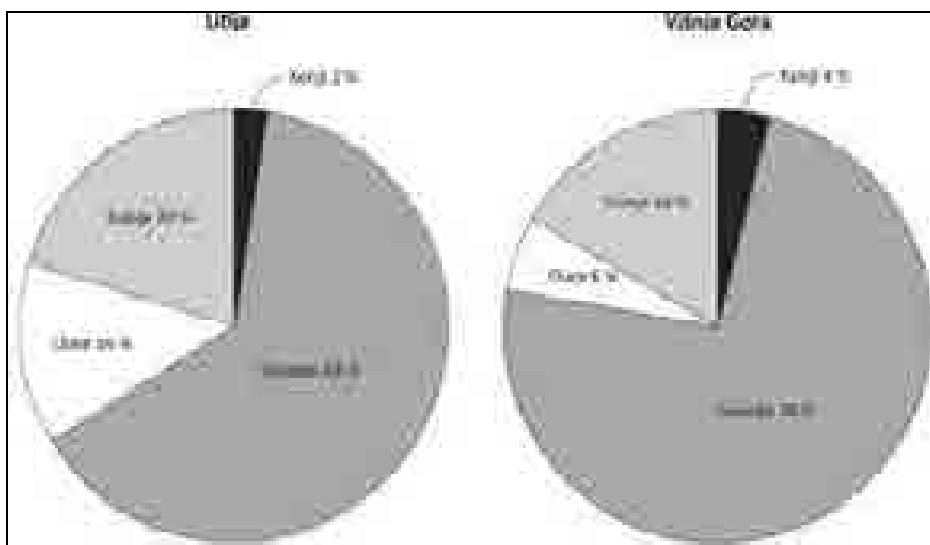
Delež svinj v litijskem sodnem okraju je bil ne le večji (dobra petina), ampak tudi nekoliko manj spremenljiv in se je gibal med 13% in 32%. V višnjegorskem sodnem okraju je bil najmanjši delež svinj 4%, najvišji 30%, na skupni ravni pa je dosegal približno eno šestino.

Najbolj intenzivno živinorejsko območje je bila občina Krka na najjužnejšem delu okrajnega glavarstva. Občina, ki je s 37 km² sodila med večje v okrajnem glavarstvu, je premogla ne le največje število živali, ampak tudi najvišje število glav na kvadratni kilometer. Na drugem mestu je bil Šentvid pri Stični, kjer je bil živinski stalež že 1,5-krat manjši. Na skoraj enaki ravni je bila živinoreja še v bližnji občini Veliki Gaber. V zasavskem delu okrajnega glavarstva je bila živina najbolj zgoščena v občini Ržiše, kjer je bil njen stalež enako visok kot v Velikem Gabru. Nekoliko nižje število glav živine na kvadratni kilometer sta imeli še občini Šmartno pri Litiji in Kandrše.

¹⁷ *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 308–333.

¹⁸ *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 318. Občina Sv. Križ je bila nekoliko povečana nekdanja občina Moravče, priključili so ji kraja Čeplje in Brezovo, ki sta pred prvo vojno sodila v občino Polšnik. Površina tukajšnjih sadovnjakov je v tridesetih letih 20. stoletja znašala 5 hektarov. Na tem območju je bilo tri desetletja prej po podatkih *Leksikona občin* manj kot 3 hektare »vrtov«.

¹⁹ En odstotek »vrtov« je bilo v Češnjicah, Stehanji vasi, Temenici in Velikem Gabru, dva odstotka pa v Šentvidu pri Stični.

Grafikon 3. Deleži posameznih vrst živine.²⁰

Vinogradništvo

Najbolj strnjene nasadi vinske trte na območju okrajnega glavarstva Litija so se nahajali v občini Gradišče in Moravče pri Gabrovki in so predstavljali 8% oziroma 7% vseh zemljišč v občini. Gre za območje Moravske Gore, Gobjnika in Kamnega Vrha, Sevna, Vinjega in Ježnega Vrha, kjer vinograde najdemo še danes, vendar v manjšem obsegu kot pred 111 leti. Razmeroma strnjene površine so se nadaljevale še dlje na sever v občino Smartno pri Litiji, natančneje v katastrsko občino Liberga. Večje gorice so bile Preska nad Kostrevnico, Bič, Cero-vica, Jagodnik ter zaselek Šentjanževac pri Bogenšperku. Po skupni površini vinogradov je bilo Smartno pri Litiji s 110 hektari takoj za Moravčami (199 ha) in Gradiščem (123 ha), vendar je bil njihov relativni delež precej manjši in je obsegal le 2%.²¹

Proti zahodu, na območju katastrske občine Vintarjevec,²² so strnjene sklopi vinogradov izginili,

pojavljale so se le še posamezne parcele. Enako je veljalo za hriboviti svet občine Trebeljevo. Ob skupni vinogradniški površini dobrih 30 hektarov, razpršeni na slabih 72 km² tu res ne moremo več govoriti o vinorodnem območju. Kljub temu jih velja omeniti kot zanimivost, saj bomo danes vinograde na tem območju le s težavo našli, ohranili so se le v okolici Vintarjevca.

Vinske gorice so se nahajale tudi na območju vasi Jablaniški Potok in Bukovice pri Litiji, ki je spadala pod takrat precej manjšo občino Litija. Nekoliko manjši sklopi vinogradov so se nadaljevali na desnem bregu Jablaniškega potoka pri Zelencu in severovzhodno nad Zgornjo Jablanico. Posamezne parcele so bile razsejane še po vsej okolici, povsem brez vinogradov je bila le okolica Brega pri Litiji in Tenetiš. Območje katastrske občine Litija, ki je obsegalo ravnino in hribe na levem savskem bregu, je premoglo komaj poldrugi hektar vinogradov.

Najbolj severni strnjene vinogradi litijskega okraja so se nahajali v občini Polšnik, in sicer pri Mamolju ter na južnih pobočjih Kleviške špice in Ostreža med Zgornjimi Tepami in Prevegom. Manjša gruča vinogradov je ležala še desno ob cesti, ki vodi iz Tep v Polšnik.

V ostalih občinah ob Savi je bilo vinogradov bistveno manj, vendar pa so čisto brez njih bile le tri katastrske občine, in sicer Kandrše, Kolovrat in Vače. Najmanjša izpričana površina vinogradov je bila v katastrski občini Zabava, in sicer komaj 700 m².²³ Ostale občine so imele od nekaj deset arov do

²⁰ Grafikon je izdelan na podlagi podatkov revizije zemljiškega katastra iz leta 1896. Numerične podlage so na voljo v tabelah 5 in 6. Avtor: Miha Seručnik. Vir: *Gemeindelexikon von Krain*, str. 88–103.

²¹ Za dobo okrog preloma stoletja nimamo na voljo katastrskih kart, vsaj v državnem arhivu ne, ki bi prikazovale takrat aktualno stanje. Zaradi tega smo se za natančnejšo določitev vinskih goric oprli na mape franciscejskega katastra. Na njihovi podlagi temelji tudi prikaz vinogradniških površin na priloženem zemljevidu. Ker se do prihoda trtne uši vinogradniške površine niso zmanjševale, jih je kljub precejšnjemu časovnem razkoraku mogoče uporabiti za ugotavljanje umestitve vinogradov v prostoru.

²² Na ravni katastrskih občin je bilo vinogradov v okolici Vintarjevca pravzaprav še vedno nadpovprečno veliko. Predstavljali so 2,8% vseh površin v katastrski občini, medtem ko je bila povprečna vrednost za okrajno glavarstvo Litija komaj 1,6%.

²³ Najverjetneje je šlo za eno samo parcelo. Na grafičnih kartah franciscejskega katastra vinograda ni mogoče najti, torej je moral biti mlajši. ARS, AS 176, L232 Zabava, listi A01–03.

nekaj hektarov vinorodnih površin. Če se zdi danes okolica Polšnika nenavadna lokacija za vinograde, velja omeniti, da je svojih 8 hektarov vinske trte na območju Ravenske vasi premogla celo občina Zagorje.

V višnjegorskem sodnem okraju, ki je imel precej manj razgibano površje, je bilo vinogradništvo skoraj povsem obrobnegega pomena. Največjo površino so zasedali v občini Temenica, kjer so s 40 hektari predstavljali 4% vsega ozemlja. Največji gorici sta bili Mihelca²⁴ in Čagošče. Nekaj vinogradov se je nahajalo še vzhodno do Vrha pri Sobračah in nad Pustim Javorjem.

Na drugo mesto po obsegu vinogradniških površin se je uvrstila občina Šentvid pri Stični, ki je imela manj kot 7,5 hektarov, njihov delež pa ni dosegal niti enega odstotka celotne občine. Pravzaprav je več kot odstotek vinogradov poleg Temenice premogla le mala občina Prapreče s slabih 6 hektarov veliko gorico Medvedjek. Od 24 občin, ki so tvorile sodni okraj Višnja Gora, jih kar polovica (vključno z Višnjo Goro) ni imela nobenih vinogradov.

Kot že rečeno, je središče vinogradništva v litijskem okrajnem glavarstvu predstavljalo območje okrog Moravč in Gradišča, intenzivnejše vinogradniške površine pa so se nadaljevale do Jablanice in Polšnika. Ko je v osemdesetih letih 19. stoletja po Dolenjskem pričela pustošiti trtna uš, jih je njihova odmaknjena in razmeroma izolirana lega za nekaj časa obvarovala pred uničenjem. Vinorodne gorice litijskega okrajnega glavarstva so bile leta 1906 med zadnjimi na Kranjskem, ki so klonile pred trtno ušjo. Ob odkritju je bila žuželka razširjena na celem območju od Temenice do Jablanice.²⁵

Sicer se težave za vinogradnike niso začele šele s prihodom trtne uši, ampak že dobro desetletje prej. Najmanj od začetka devetdesetih let 19. stoletja se je v vinogradih okrog Gabrovke začela pojavljati peronospora. Pridelki so trpeli in leta 1893 so vinogradniki ocenjevali, da jim je »strupena rosa« uničevala več kot polovico letine.²⁶

Po njihovih navedbah so peronospora že takrat pričeli zatirati s škropljenjem, kar je vinogradnike litijskega okraja uvrščalo med bolj napredne na Kranjskem.²⁷ Na Vipavskem, kjer so se s to trtno

boleznijo spopadali že od konca osemdesetih let, imamo uradna poročila o večji razširjenosti škropljenja z modro galico šele za leto 1891.²⁸

Kljub temu se postavlja vprašanje učinkovitosti zatiranja peronospore, saj so več kot 50% izgube pridelka zelo visoke. Možnih razlogov za takšno stanje je lahko več: (a) škropljenja se niso lotili vsi, (b) pomanjkljivo znanje ali pomanjkanje modre galice je botrovalo slabi pripravi škropiva, (c) vinogradniki, ki so opisovali stanje v svojem okraju v prošnji za denarno podporo, so pretiravali pri navedbah o obsegu škode.

Leta 1893 so se gabrovski kmetje organizirali v podružnico Kranjske kmetijske družbe za župniji Sveti Križ (Gabrovka) in Dole pri Litiji ter začeli snovati lastno trsnico in drevesnico.²⁹ Za potrebe obeh nasadov so izbrali devet parcel na Gobniku, ki jih je prodajala Trboveljska premogokopna družba. Slednja je opuščeni sadovnjak in vinograd nameravala pogozditi, vendar se je izkazalo, da zemljišča za kaj takega niso primerna. Zato so sklop parcel v skupni izmeri slabe 3 orale (1,73 hektara) prodajali. Na zemljišču so stali lesena stanovanjska hiša in vinski hram, oba krita s slamo, ter hlev in lopa, na njegovi meji pa se je nahajal studenec. Cena 500 gld, ki je Premogokopna družba ni bila pripravljena spustiti, je bila za finančne zmogljivosti gabrovske podružnice previsoka. Zato so se vinogradniki obrnili na Kranjsko kmetijsko družbo v Ljubljani, da jim izposluje denarno podporo pri deželnih oblasteh.³⁰

Deželni odbor je prošnjo obravnaval z naklonjenostjo, vendar je glede na količino denarja, ki ga je imel v svojem proračunu rezerviranega za dodeljevanje podpor, odobril le 200 gld, za preostanek pa prošnjo predal Deželni vladi v Ljubljani. Slednja je od Kmetijske družbe zahtevala dodatnih pojasnil. Odgovor in ponovna prošnja gabrovske podružnice za finančno podporo, ki sta sledila, sta žal zadnji spis na temo podružnične trsnice v gradivu Kranjske kmetijske družbe.³¹ Zaradi tega ni mogoče zatrditi, da so Gabrovčani uspeli svoje načrte uresničiti. Se je pa zato obdržala gabrovska podružnica, ki je v nadaljnjih letih prejemale dopise in okrožnice Kmetijske družbe iz Ljubljane.

Sklep

Kot je bilo rečeno že v uvodnem delu, je okrajno glavarstvo Litija vključevalo geografsko dokaj različne predele. Nahajalo se je na prehodnem območju med Ljubljansko kotlino, in Dolenjsko, kot jo razumemo danes. Razgibano ozemlje severnega

²⁴ Segala je tudi v sosednjo občino Gradišče in torej v sodni okraj Litija.

²⁵ Razglas c. kr. deželne vlade za Kranjsko z dne 27. julija 1906, št. 15.602. *Deželni zakonik* 13/1906, str. 30; Razglas c. kr. deželne vlade za Kranjsko z dne 17. avgusta 1906, št. 16.439. *Deželni zakonik* 15/1906, str. 32; Razglas c. kr. deželne vlade za Kranjsko z dne 19. septembra 1906, št. 19.347. *Deželni zakonik* 20/1906, str. 46.

²⁶ ARS, AS 533, fasc. V1 Vinogradništvo 1891–1901, 935/1894. Natančnega podatka o začetku pojavljanja peronospore spis ne da, navaja le, da so se škode pojavljale zadnjih nekaj let.

²⁷ Prav tam.

²⁸ ARS, AS 38, šk. 920, 810/1892.

²⁹ ARS, AS 533, fasc. V1 Vinogradništvo, 935/1894.

³⁰ Prav tam.

³¹ Prav tam.

dela okrajnega glavarstva je botrovalo precej redki poselitvi in razmeroma slabi prometni povezanosti. Po drugi strani je središče okrajnega glavarstva ležalo ob eni prvih in najpomembnejših prometnic habsburške monarhije – Južni železnici. Manj razgiban svet v južnem delu okrajnega glavarstva, ki je spadal pod sodni okraj Višnja Gora, je ležal ob pomembni deželni cesti, ki je vodila proti Novemu mestu, tej pa se je pred iztekom 19. stoletja pridružila še dolenjska železnica.

Oba dela – severni in južni – sta bila precej redko poseljena in usmerjena predvsem v kmetijstvo. Razlike v geografskih in podnebnih pogojih so se odražale v strukturiranosti kmetijskih dejavnosti. V severnem litijskem sodnem okraju je bilo nekoliko manj poljedelstva, v krajih z ugodnimi pogoji pa je pomembno vlogo igralo vinogradništvo.

Zanimivo je, da obravnavani statistični podatki kažejo na razmeroma majhen pomen sadjarstva kljub dejstvu, da zanj obstajajo ugodne razmere. Poudariti velja, da v obravnavanem času, kljub znatnemu izseljevanju v tujino, še ne moremo govoriti o depopulaciji in zaraščanju podeželja v današnjem smislu. Vsekakor je do porasta pomena sadjarstva prišlo šele v 20. stoletju.

Na področju živinoreje je v okrajnem glavarstvu prevladovala govedoreja, ki je bila bolj intenzivna v njegovem južnem delu. Ovcereja je bila bolj skromno zastopana, nekoliko večji delež ji je pripadel v bolj hribovitem severnem delu okrajnega glavarstva.

Na drugi strani v posameznih delih višnjegorskega sodnega okraja drobnice sploh ni bilo.

Precej pomembnejše od drobnice je bilo gojenje svinj. Slednje je bilo bolj intenzivno v litijskem sodnem okraju, kjer je nanj odpadla petina vseh gojenih živali, medtem ko je v višnjegorskem dosegalo eno šestino.

Število konj je bilo nekoliko višje na jugu okrajnega glavarstva, vendar je bila to najmanj številna vrsta živine, ki ni presegala 4% vseh živali, medtem ko jih je bilo v litijskem sodnem okraju še za odstotek manj.

S področja zgodovine vinogradništva je zanimiva epizoda okrog ustanavljanja trsnice in drevsnice v Gabrovki, ki kaže na razmeroma visoko mero informiranosti tamkajšnjih vinogradnikov. Časovno sovпада z ustanavljanjem podobnih trsnic po Dolenjskem in v Beli krajini, torej na območjih, ki jih je trtna uš prizadela bistveno prej kot litijsko okrajno glavarstvo. Žal iz raziskanih virov ni mogoče zatrditi, ali je bilo pridobivanje denarnih sredstev za trsnico na koncu tudi dejansko uspešno. Sicer je vinogradništvo v krajih od Gabrovke do Jablanice na jugu in celo Polšnika na severu obsegalo znatno večje površine kot jih danes. Dosti vinskih gorc obstaja še danes, kar nekaj pa jih je v 20. stoletju izginilo. Nedomestile so jih druge kulture – sadovnjaki, travniki in gozd. Danes se večji del sveta na tem območju zarašča z gozdom, med zidanicami pa je mogoče najti številne vikende.

Numerične priloge

Tabela 1. Podatki o prebivalstvu za sodni okraj Litija po rezultatih popisa prebivalstva 1900. Vir: *Gemeindelexikon von Krain, str. 88–103.*

Občina	Prebivalci	Hiše	Površina [km ²]	Prebivalcev/km ²	Prebivalcev/hišo
Dole pri Litiji	733	135	24,88	29,46	5,43
Gradišče	814	225	16,11	50,53	3,62
Hotič	1020	146	11,35	89,87	6,99
Kandrše	835	164	19,74	42,30	5,09
Kolovrat	435	78	12,61	34,50	5,58
Konj	532	90	18,66	28,51	5,91
Kotredež	1089	176	21,74	50,09	6,19
Kresnice	879	143	20,71	42,44	6,15
Litija	1615	258	22,87	70,62	6,26
Moravče pri Gabrovki	1692	424	29,47	57,41	3,99
Polšnik	1836	335	64,96	28,26	5,48
Ržiše	2284	248	18,77	121,68	9,21
Šentlambert	1238	226	33,27	37,21	5,48
Šmartno pri Litiji	2446	453	44,94	54,43	5,40
Trebeljevo	1937	338	71,81	26,97	5,73
Vače	792	138	14,28	55,46	5,74
Zagorje	2980	262	10,66	279,55	11,37

Tabela 2. Podatki o prebivalstvu za sodni okraj Višnja Gora po rezultatih popisa prebivalstva 1900. Vir: *Gemeindelexikon von Krain*, str. 88–103.

Občina	Prebivalci	Hiše	Površina [km ²]	Prebivalcev/km ²	Prebivalcev/hišo
Bukovica	478	110	10,53	45,39	4,35
Češnjice	332	88	7,40	44,86	3,77
Dedni Dol	335	65	7,41	45,21	5,15
Dob	509	118	11,60	43,88	4,31
Draga	364	69	6,02	60,47	5,28
Gorenja vas	370	75	5,71	64,80	4,93
Hudo	158	32	1,68	94,05	4,94
Križna vas (Kriška vas)	223	37	5,51	40,47	6,03
Krka	2100	424	37,08	56,63	4,95
Leskovec	513	89	13,40	38,28	5,76
Luče	222	44	5,06	43,87	5,05
Muljava	280	59	5,71	49,04	4,75
Podboršt	242	56	4,19	57,76	4,32
Polica	766	143	18,16	42,18	5,36
Prapreče	274	54	3,69	74,25	5,07
Radohova vas	341	77	4,36	78,21	4,43
Stehanja vas	286	60	6,72	42,56	4,77
Šentvid pri Stični	2016	437	28,32	71,19	4,61
Temenica	498	118	10,34	48,16	4,22
Velike Pece	253	59	7,41	34,14	4,29
Veliki Gaber	887	185	11,61	76,40	4,79
Višnja Gora	361	81	0,23	1569,57	4,46
Zagorica pri Velikem Gabru	341	77	5,68	60,04	4,43
Žalna	663	134	11,80	56,19	4,95
Višnja Gora + Dedni Dol*	696	146	7,64	91,10	4,77

* Dodan seštevek dveh političnih občin. Za podrobnosti glej besedilo v poglavju *Struktura poseljenosti litijskega okrajnega glavarstva*.

Tabela 3. Katastrski podatki za sodni okraj Litija po podatkih revizije zemljiškega davka 1896. Površine so navedene v hektarih. Vir: *Gemeindelexikon von Krain*, str. 88–103.

Občina	Vinogradi	Njive	Travniki	Vrtovi	Pašniki in planine	Gozd	Neobdavčeno
Dole pri Litiji	7,07	277	512	1,5	55	1600	36
Gradišče	123	267	180	0,58	141	865	35
Hotič	0,25	257	113	14	96	526	129
Kandrše	0,07	504	172	37	207	1014	40
Kolovrat	0	232	109	12	79	782	47
Konj	1,93	207	202	13	208	1128	106
Kotredež	11,33	381	255	33	259	1190	45
Kresnice	7,58	282	247	0,01	598	780	157
Litija	40,57	369	219	3,77	165	1352	137
Moravče pri Gabrovki	199	506	363	1,36	235	1567	75
Polšnik	63,5	706	832	9,47	777	3918	184
Ržiše	1,99	400	197	22,23	123	1081	53
Šentlambert	10,72	579	297	37,09	580	1712	111
Šmartno pri Litiji	110,37	607	543	4,98	244	2612	372
Trebeljevo	30,61	712	998	0,88	1742	3887	110
Vače	0	366	99	8,48	182	737	36
Zagorje	8,25	221	107	29	68	585	48
Skupaj	616,24	6873	5445	228,35	5759	25336	1721

Tabela 4. Katastrski podatki za sodni okraj Višnja Gora po podatkih revizije zemljiškega davka 1896. Površine so navedene v hektarih. Vir: Gemeindeglexikon von Krain, str. 88–103.

Občina	Vinogradi	Njive	Travniki	Vrtovi	Pašniki in planine	Gozd	Neobdavčeno
Bukovica	5,07	354	116	4,4	90	464	20
Cešnjice	0,61	203	47	11	49	414	15
Dedni Dol	0	110	133	1,1	45	438	14
Dob	3,29	398	44	0,66	94	595	25
Draga	0	135	110	0,25	13	330	14
Gorenja vas	0,51	209	51	0,35	14	280	16
Hudo	0	92	17	0,53	8,25	43	7
Križna vas (Kriška vas)	0	121	127	0	64	230	9
Krka	3,25	654	598	7,45	530	1831	85
Leskovec	0	246	332	0,04	188	549	25
Luče	0	72	78	0	53	294	9
Muljava	0,35	191	91	0,13	25	248	16
Podboršt	0	256	13	0,51	21	117	11
Polica	0,09	330	390	1,15	292	771	32
Prapreče	5,87	174	32	1,83	14	125	16
Radohova vas	0	232	52	0,88	6,8	128	16
Stehanja vas	0,91	348	13	5,66	48	242	14
Šentvid pri Stični	7,43	828	286	51,15	323	1263	74
Temenica	40,1	261	125	5,37	80	489	33
Velike Pece	0	234	13	0,27	26	452	16
Veliki Gaber	3,38	546	80	10,79	54	428	39
Višnja Gora	0	10	7,28	0,73	0,63	0	4
Zagorica pri Velikem Gabru	0	339	13	0,64	37	165	13
Zalna	0	246	145	0,38	185	570	34
Višnja Gora + Dedni Dol*	0	120	140,28	1,83	45,63	438	18
Skupaj	70,86	6589	2913,28	105,27	2260,68	10466	557

* Dodan seštevek dveh političnih občin. Za podrobnosti glej besedilo v poglavju *Struktura poseljenosti litijskega okrajnega glavarstva*.

Tabela 5. Statistika živine za sodni okraj Litija. Vir: Gemeindeglexikon von Krain, str. 88–103.

Občina	Konji	Govedo	Ovce	Svinje	Glav živine/km ²
Dole pri Litiji	27	545	298	134	40,3
Gradišče	42	1395	0	255	105,0
Hotič	16	466	24	178	60,3
Kandrše	70	1696	190	550	126,9
Kolovrat	29	351	40	141	44,5
Konj	12	392	53	149	32,5
Kotredež	36	1312	428	394	99,8
Kresnice	44	1074	202	408	83,4
Litija	78	1418	34	710	98,0
Moravče pri Gabrovki	168	948	6	516	55,6
Polšnik	117	4251	1206	1038	101,9
Ržiše	132	1968	255	639	159,4
Šentlambert	14	1984	548	652	96,1
Smartno pri Litiji	219	3660	603	1497	133,1
Trebeljevo	90	4620	1581	1101	98,8
Vače	23	507	137	282	66,4
Zagorje	56	316	2	172	51,2

Tabela 6. Statistika živine za sodni okraj Višnja Gora. Vir: *Gemeindelexikon von Krain*, str. 88–103.

Občina	Konji	Govedo	Ovce	Svinje	Glav živine/km ²
Bukovica	15	398	31	112	52,8
Cešnjice	5	264	12	70	47,5
Dedni Dol	10	163	9	56	32,1
Dob	33	429	8	114	50,3
Draga	15	183	0	8	34,2
Gorenja vas	8	270	2	72	61,7
Hudo	6	114	0	19	82,8
Križna vas (Kriška vas)	3	213	20	54	52,6
Krka	200	7120	675	1200	247,9
Leskovec	6	972	168	106	93,4
Luče	9	179	5	27	43,5
Muljava	8	228	0	56	51,1
Podboršt	16	222	0	23	62,4
Polica	62	1358	224	164	99,5
Prapreče	21	161	0	86	72,7
Radohova vas	19	193	1	71	65,2
Stehanja vas	19	284	0	70	55,5
Šentvid pri Stični	324	3186	270	933	166,4
Temenica	34	742	0	160	90,6
Velike Pece	21	250	4	78	47,6
Veliki Gaber	176	1160	2	564	163,8
Višnja Gora	21	79	4	8	494,7
Zagorica pri Velikem Gabru	11	279	0	54	60,6
Zalna	19	526	0	143	58,3
Višnja Gora + Dedni Dol*	31	242	13	64	31

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko

AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko

AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. VI
Vinogradništvo 1891–1901

TISKANI VIRI

Deželni zakonik za vojvodstvo Kranjsko. = *Landesgesetzblatt für das Herzogthum Krain*. Ljubljana, Natisnila Klein in Kovač (Eger).*Gemeindelexikon von Krain. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900.* Wien, K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1905.*Reichsgesetzblatt für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder* [RGBL]. Wien, 1849–1918.

LITERATURA

Belec, Denis: *Stanje in perspektive sadjarstva v občini Litija*. Ljubljana : Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo, 2007 (diplomsko delo).Golec, Boris: *Elite v majhnih mestih – Višnja Gora »ab urbe condita« (1478) do terezijanskih reform sredi 18. stoletja. Mestne elite v srednjem in zgodnjem novem veku med Alpami, Jadranom in Panonsko nižino* (ur. Janez Mlinar in Bojan Balkovec). Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2011, str. 208–249.*Krajevni leksikon Dravske banovine*. Ljubljana : Zveza za tujski promet za Slovenijo v Ljubljani, 1937.Vilfan, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev: od naselitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana : Slovenska matica, 1961.

S U M M A R Y

The population, agriculture and viticulture of the district of Litija at the beginning of the 20th century

During the last fifty years of the Habsburg Monarchy Litija was the centre of the district administration divided into judicial districts of Litija and Stična (transferred to Višnja Gora in 1900). The paper at hand provides an overview of the demography and agrarian economy of the district of Litija on the basis of the published data from the population census of 1900 and tax audit of 1896.

The area under the jurisdiction of Litija encompassed the subalpine Zasavje mountains in the north and extended much further to the south to include Višnja Gora, Stična as well as the source and the upper part of the Krka River. Especially the northern half of the area covered a variegated and hardly passable terrain. The density of population was low, not exceeding fifty-three inhabitants per square kilometre. At the municipal level the density of population was somewhat more variable, with the highest deviation being documented in the municipalities of Zagorje and Ržiše as a consequence of the Zagorje coalmine.

The mountainous judicial district of Litija was composed of municipalities with more than one half of their surface covered with forest. The hilly judicial district of Višnja Gora, however, comprised smaller municipalities with more diverse ratios between cadastral cultures. In some municipalities forest cover was lower, taking up only slightly more than one third or one quarter of the entire surface. Lower share of forest areas was usually related to the significantly greater share of arable land.

Cattle-farming was the mainstay of livestock production, followed by pig production, which was on a significantly smaller scale. Sheep and goats abounded in mountainous municipalities such as

Polšnik, Dole pri Litiji and Trebeljevo, and were less present in flat areas where they bred together with horses. Some municipalities in the judicial district of Višnja Gora did not engage in sheep and goat breeding at all.

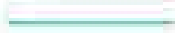

The Litija district also included wine-growing areas. Most vineyards were located on the sunny slopes of the judicial district of Litija and a few could also be found in the environs of Zagorje. The largest concentration of vineyards was in the areas around Gabrovka and Moravče pri Gabrovki, and wine-growing plantations could also be found in the cadastral municipalities of Jablanica, Liberga and Polšnik. With regard to the judicial district of Višnja Gora, there were only a few vineyards in the municipality of Temenica, which was closely tied to vine-clad hillsides near Gabrovka. In the remaining municipalities there were either no vineyards or the areas under vineyards accounted for less than one percent of the entire surface.

At the end of the 19th century vineyards across Carniola were devastated by phylloxera. Having organised themselves under the Gabrovka-based branch office of the Carniolan Agricultural Society, winegrowers tried to found a grapevine nursery which would supply the surrounding areas with disease resistant vines. Unfortunately the studied documents are not conclusive whether their attempts to acquire a subvention for their project were successful. Nevertheless the time at which the branch office was founded (1893/94) suggests that local winegrowers were well-informed and determined, especially given the fact that in these parts phylloxera was officially confirmed no sooner than 1906, i.e. later than elsewhere in Carniola.

The district of Litija was a peculiar administrative area. At first glimpse a territorially cohesive and complete unit, it encompassed geographically very different landscapes, from subalpine mountains to Lower Carniolan karst. It was an explicitly agricultural area in which the scope of individual agricultural activities was strongly defined by geographical features.

Prometne povezave in gostota prebivalstva okrajnega glavarstva Litija okoli leta 1900

Legenda:

Meja okrajnega glavarstva	
Meja okrajnega sodišča	
Meja občine	
Cesta	
Železnica	
Sedež okrajnega sodišča	 LISNJA GORA
Sedež občine	 Hiti
Železnika postaja	 Hiti

Gostota prebivalstva:

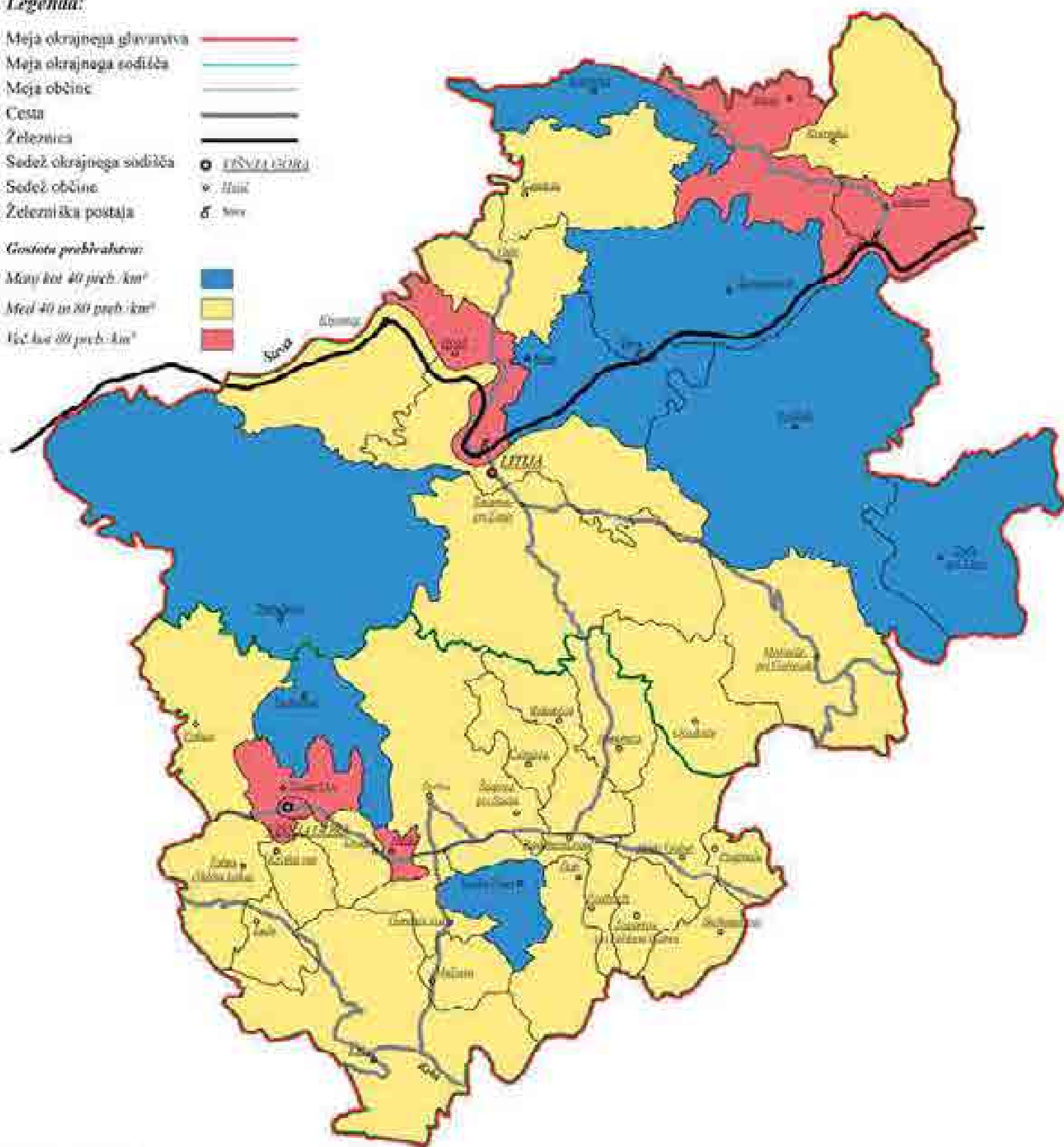
Maj kot 40 preb./km²

Med 40 in 80 preb./km²

Več kot 80 preb./km²

Avtor: Miha Seručnik

Opomba:

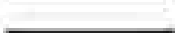

Zemljevid je sestavljen na podlagi *Pregledne karte katoliških občin in okrajev Kranjske 1890 – Übersichtskarte der katholischen Gemeinden und Bezirke von Krain 1890*, ki je hramb. Arhiv Republike Slovenije, SI AS 176-Finanzverwaltungsamt für Krainjisko, S – Legenda in pregledna karta, zemljevid 5, listi A01 – A04.

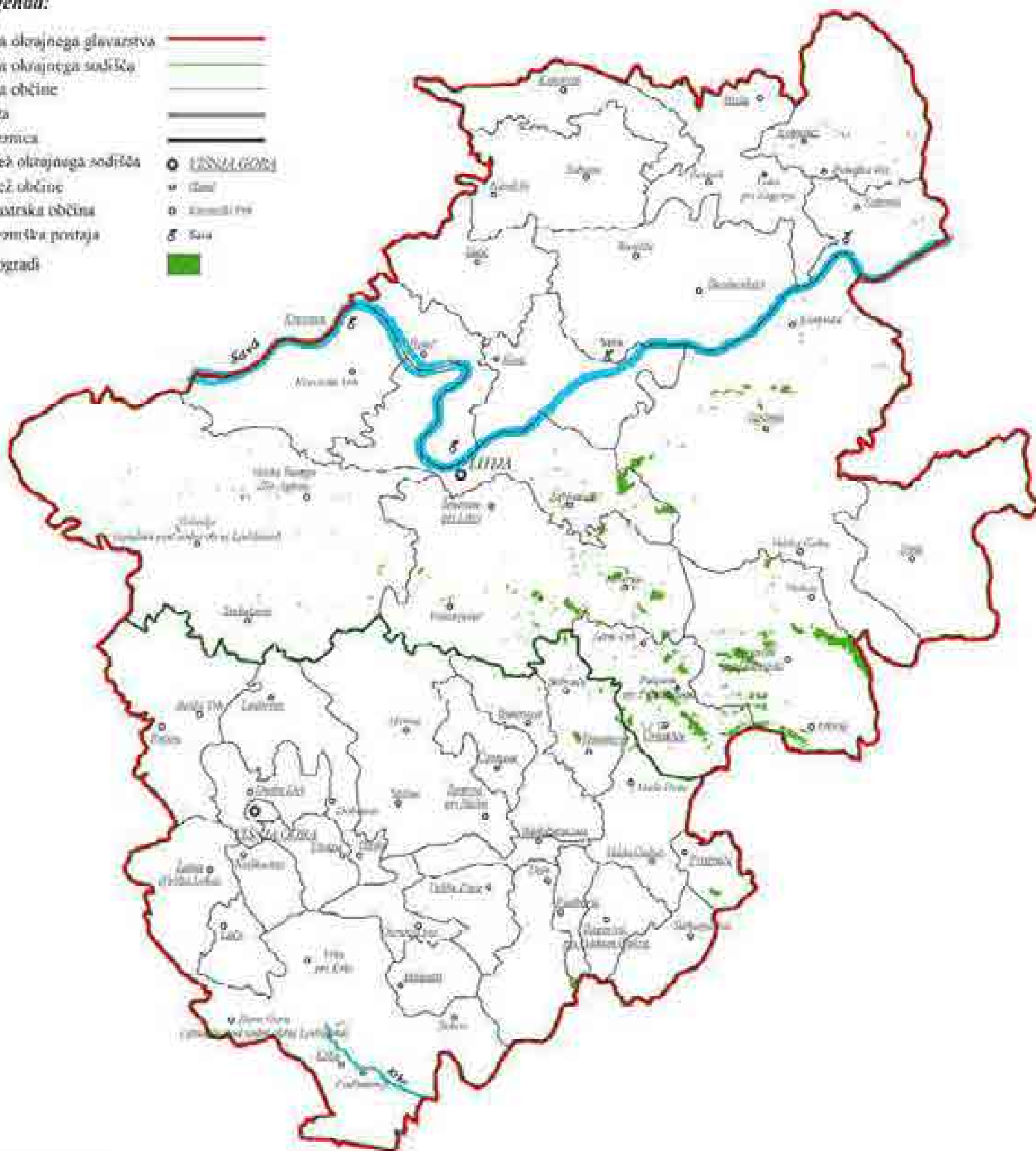
Na karti je prikazana upravska razdelitev (po stanju iz leta 1901, po premeščitvi okrajnega sodišča iz Šteta v Veliko Lico (1901) in prvi prenosni katedrski občini Nova Gora k okrajnemu glavarstvu Ljubljana (1903). Za podrobnosti glej članek Mihe Seručnika *Preinacijo, amesuracijo in vsotgradnitišo okrajnega glavarstva Litija na začetku 20. stoletja*. Gostota prebivalstva je prikazana na podlagi podatkov objavljenih v *Gemeindelexikon von Krain*. Za podrobnosti glej naslednji članek Mihe Seručnika.

Proge dolnjaške železnice, ki v časa nastanka predloge še ni bila dograjena, nismo doiskali, saj vključevanje sodobnih zemljevidov z ne preveč natančnim zemljevidom s konca 19. stoletja ni dalo dobrih rezultatov. Trasa manjkajoče proge teče bolj ali manj vzporedno z vsajoma delično cesto mimo Višnje Gore, Hudoga, Ivančne Gorice, Radobove vasi in Velikega Gabra.

Vinogradniške površine v okrajnem glavarstvu Litija

Legenda:

Meja okrajnega glavarstva	
Meja okrajnega sodišča	
Meja občine	
Cesta	
Železnica	
Sedež okrajnega sodišča	 LISNAGORCI
Sedež občine	 Čani
Katastrska občina	 Šentilj pri Litiji
Železniška postaja	 Sava
Vinogradi	

Avtor: Miha Senčnik

Opomba:

Zemljevid je sestavljen na podlagi Pregledne karte katastrskih občin in občin Kranjske 1890 = *Übersichtskarte der Katastralgemeinden und Bezirke von Krain 1890*, ki jo ima Arhiv Republike Slovenije, SI-AS 176 Francoski kataster za Kranjsko. S – legenda in pregledne karte, zemljevid 5, listi AD1 – AD4.

Vinogradniške površine so izrisane na podlagi kart francoskega katastra in torej prikazujejo stanje iz sredine prve polovice 19. stoletja. Za podrobnosti glej Clasci Mihe Senčnika *Prebivalstvo, kmetijstvo in vinogradništvo okrajnega glavarstva Litija na začetku 20. stoletja*.